

Ніколенко Л.Т. Професійний розвиток педагогів у формальній, неформальній та інформальній освіті дорослих: історико-педагогічний аспект / Л.Т.Ніколенко // Імідж сучасного педагога. – 2016. – № 4(163). – С.25 – 33.

УДК 378.046.4

Л.Т.Ніколенко

**ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ У ФОРМАЛЬНІЙ,
НЕФОРМАЛЬНІЙ ТА ІНФОРМАЛЬНІЙ ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Актуальність проблеми. В умовах широкої глобалізації, входження в інформаційне суспільство, коли найвищою цінністю проголошується людина, новітня система освіти дорослих сприяє як розвитку всієї педагогічної галузі, так і саморозвитку й самореалізації в навчальнім процесі самого педагога. Освіта дорослих – це практика навчання та просвіти дорослих, яка відбувається після завершення формальної освіти.

В різних країнах світу освіті дорослих відводиться важлива роль у забезпеченні стійкого прогресу розвитку особистості та суспільства. Національно-орієнтовані реформи розвитку освіти дорослих є невід’ємною складовою загальноєвропейської політики освіти протягом життя. Саме освіта дорослих може стати одним з найважливіших пріоритетних напрямків, який відкриває перспективні можливості для вирішення як існуючих, так і майбутніх проблем розвитку освіти дорослих в Україні XXI століття.

Вдале поєднання історичного й теоретичного аналізу освіти дорослих має значний інтерес для вітчизняної науки в контексті стратегії інтеграції національної освіти в світовий освітній процес з метою пошуку шляхів вирішення існуючих проблем, що стоять перед педагогічним співтовариством.

Оскільки сучасна демократія вимагає від особистості не лише знань психологічних - педагогічних основ, законів та законодавчих норм, а й політичної ак-

тивності, усвідомлення нею власної ролі, значення у житті суспільства та відповідальності за долю своєї держави, то навчання у неформальній та інформальній освіті є актуальним в усіх країнах світу.

Актуальність зазначеної проблеми визначається розвитком національної системи освіти дорослих, науковим супроводом визнання та сертифікації формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти освіти дорослих та андрагогіки висвітлено в науковому доробку зарубіжних (Т. Александер, П. Джарвіс, С. Змейов, М. Ноулз, Ф. Пегеллер, Д. Савичевич, Р. Сміт, Л. Турос та ін.) і вітчизняних (О. Аніщенко, С. Архипова, Л. Вовк, Д. Дзвінчук, А. Зеленько, Н. Івко, М. Лапенко, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Огієнко, В. Олійник, Н. Протасова, Т. Сорочан І. Смагін та ін.) учених.

Незважаючи на широкий тематичний спектр фундаментальних і прикладних наукових пошуків в освіті дорослих, комплексне дослідження професійного розвитку педагогів у формальній, неформальній та інформальній освіті: історико - педагогічний аналіз не стала предметом цілісного наукового дослідження. Вивчення широкої джерельної бази (історії розвитку освіти дорослих в Україні, дисертацій, монографій, публікацій, матеріалів конференцій та ін.) свідчить про відсутність праць, присвячених комплексному теоретико - методологічному аналізу проблеми професійного розвитку педагога у формальній, неформальній та інформальній освіті дорослих

Актуальність проблеми професійного розвитку педагогів у формальній, неформальній та інформальній освіті зумовили вибір теми: «Професійний розвиток педагога у формальній, неформальній та інформальній освіті: історичний аспект».

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі історико-педагогічного аналізу охарактеризувати тенденції професійного розвитку педагога у формальній, неформальній та інформальній освіті дорослих у середині XIX – початку XXI столітті.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення проблеми освіти дорослих в Україні, періоди її розвитку визначалися становленням самої системи народної освіти. Нами визначена періодизація професійного розвитку педагога у різних формах освіти дорослих.

I-й період (1861 - 1917 р.) Цей період характеризується науковими пошуками у різних галузях науки і практики з подальшою розробкою нормативного забезпечення навчальних закладів на основі результатів наукових досліджень. Професійний розвиток педагога в освіті дорослих в Україні тісно пов'язаний з діяльністю і теоретичним доробком великого російського вченого М. Пирогова. Його педагогічні ідеї є джерелом наукової творчості і практичної діяльності. Вони близькі нам і сьогодні актуальністю поставлених проблем, таких, як єдність школи і життя, педагогічної науки і практики; виховне навчання, «гармонійний розвиток усіх вроджених сил народу», виховання людини – громадянина, корисного своїй державі. В статті „Питання життя” (1856) він обґрунтував право людини на соціальну й культурну спрямованість, широкий світогляд, критичне мислення, загальнодоступність навчання. Цікавою є праця „Про недільні школи”, в якій учений аргументує необхідність відкриття недільних шкіл, які мали б стати першим кроком практичного втілення ідеї неперервної освіти народу – від елементарної грамотності до самоосвіти, до народного університету.

Фактично можна вважати, що професійний розвиток педагога в освіті дорослих розпочався зі статті К. Ушинського „Недільні школи” (1861), в якій він обґрунтував дидактичні основи освіти дорослих, вперше у вітчизняній педагогіці висунув ідею про зв'язок навчання дорослих з їх трудовою діяльністю. У статті зазначалося, що одним із завдань недільної школи є розвиток у дорослих учнів різних „облич, одягів, станів” бажання і здатності самостійно, без учителя, набувати нових знань, „учитися все життя” [7, с.24-25].

Важливе місце в розробці дидактики дорослих належало М. Корфу. У праці „Руководитель для воскресных повторительных школ” (1882) він висунув

ідею створення земствами повторно-додаткових класів для дорослих і обґрунтував основні педагогічні принципи їхньої діяльності.

Ідейною підтримкою для недільних шкіл була теоретична спадщина Т. Шевченка, який написав і видав за власний рахунок „Буквар южнорусский”. Учителями шкіл для дорослих використовувалися також українські букварі й граматики П. Куліша, О. Строніна, І. Деркача, О. Кониського, Т. Лубенця.

Першим посібником в історії народної освіти, складеним з урахуванням специфіки навчання дорослих, стала „Книга дорослих”, створена спільними зусиллями учителів недільної школи Х. Алчевської, учених і фахівців різних галузей знань. Вагомим внеском у культуру народу були також її три шкільні томи покажчика „Что читать народу?” (1884, 1889, 1906), які сприяли розвитку духовного світу й літературних смаків читачів із народу.

З 90-х років ХІХ століття у педагогічній літературі з’являється термін „позашкільна освіта”, який позначав усю сукупність діяльності в галузі освіти та виховання дорослого населення. Теоретичні основи позашкільної освіти були обґрунтовані В. Вахтеровим у працях „Позашкільна освіта народу”, „Сільські недільні школи і повторюючі класи” (1896), „Всенародна шкільна і позашкільна освіта” (1917), в численних статтях і доповідях. Зусиллями діячів Харківського товариства поширення грамотності була створена перша в Україні узагальнена праця „Народна енциклопедія наукових і прикладних знань”, яка за змістом спрямовувалася на поширення всебічних знань серед народу.

Прикладом розуміння освіти дорослих як відправного моменту для створення концепції взаємозалежності співвідношення загальної, професійної та додаткової освіти стали теоретичні здобутки Т. Лубенця. У праці „Педагогические беседы” він порушив питання про неперервність освіти, про місце позашкільної освіти в розв’язанні цієї проблеми. Широко впроваджувалися у недільних школах укладені ним підручник „Арифметичні задачі” та методичний посібник з арифметики.

Вагомим доробком для освіти дорослих стали загально-педагогічні праці українських і російських дослідників О. Музиченка, С. Русової, Я. Чепіги, О.

Флерова, П. Блонського, П. Каптерєва та інших. Важливою ознакою даного періоду стало те, що не тільки розроблялися питання теорії та практики освіти дорослих, а й започатковано історико-педагогічне вивчення даної проблеми як такої, що має порівняльний і взаємозалежний характер. У історико-педагогічній статті „Просвітній рух в Україні в 60-х роках” (1911) С. Русова простежила розвиток теорії та практики освіти дорослих в Україні й зарубіжних державах, на основі порівняльного аналізу визначила проблеми її змісту й характеру діяльності.

Розвитку історії професійного становлення педагога в освіті дорослих в Україні сприяли учасники недільних шкіл. В ці часи теорія та практика освіти дорослих набула особливого поширення у зв'язку з ліквідацією масової неписьменності народу. Основними типами загальноосвітніх закладів для дорослих були робітничі курси, факультети, вечірні загальноосвітні школи. В цей період у працях багатьох педагогів і діячів народної освіти М. Басова, О. Брюнеллі С. Гайсиновича, І. Голанта, Л. Лейко, А. Пінкевича, С. Цибульського, К. Попова та ін. стверджувалося, що навчання дорослих повинно здійснюватися на основі принципів демократизму, загальноосвітнього навчання на широкій політехнічній основі, поєднання навчання з виробничою працею, тісного зв'язку з життям, політичною просвітою робітників, з практичною діяльністю.

Другий період (1917 -1991рр.) аргументовано як період формування партійно – державної системи підготовки та атестації педагогічних кадрів відбулася докорінна перебудова шкіл дорослих. У 1936 р. вони були зреформовані в новий тип загальноосвітньої школи – неповну середню та середню школу, внаслідок чого увага держави до вечірніх шкіл поступово послабилася [8, с.15-16]. Це спричинило звуження розвитку освіти дорослих і майже повне припинення наукових розробок у цій галузі.

Водночас у західних країнах з середини ХХ ст. активізуються андрагогічні дослідження. Проблематика навчання дорослих поступово вводиться у контекст людинознавчих наук. Ще на початку століття вийшла книга Е. Торндайка „Психологія навчання дорослих”. Учені різних країн (Канади – Д. Кідд, Амери-

ки – М. Ноулз, Німеччини – Ф. Пеггелер, Югославії – Б. Самоловчев, Польщі – О. Радлінська) детально вивчали широкий спектр питань освіти дорослих – як навчаються дорослі, які їхні освітні потреби, якими повинні бути принципи та методи їх навчання тощо.

Характерними особливостями цього періоду було проведення численних державних заходів переважно із матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх і професійних шкіл. У цей період відбувається зростання великої кількості вечірніх шкіл. Була введена проблематика освіти дорослих у структуру неперервної освіти. Значний внесок у цьому напрямі був зроблений вченими С. Вершловським, Ю. Кулюткіним, В. Кричевським, Г. Сухобською, О. Тонконогою, О. Федоровою, а також заочними школами, народними університетами, закладами системи підвищення професійної кваліфікації кадрів інших країн, чим було викликано розширення проблематики досліджень у сфері освіти дорослих, наукове розуміння навчання дорослих як комплексного явища, що виступає невід'ємною складовою професійного розвитку педагога.

За ініціативою ЮНЕСКО активізувалися міжнародні зв'язки у сфері неперервної освіти, набуваючи сталих форм (проведення порівняльних досліджень, періодичне скликання конференцій з питань освіти дорослих, прийняття декларацій, видання журналів). У 90-ті роки ХХ ст. дослідження освіти дорослих збагачуються системним розглядом цього явища як соціального інституту, аналізом регіональних проблем освіти дорослих. На той час у різних країнах було накопичено значний досвід практичної організації освіти дорослих, емпіричні дані, матеріали спостережень щодо особливостей дорослих і процесу їхнього навчання. Тоді й почала формуватися нова наукова дисципліна у сфері освіти – андрагогіка.

У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу визначено три види освітньої діяльності : формальна освіта, що передбачає видачу загально-визнаного диплома або атестата; неформальна освіта, яка зазвичай не супроводжується одержанням документа, здобувається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах, гуртках, а також у процесі індивідуальних за-

нять з репетитором чи тренером; інформальна освіта, що являє собою індивідуальну пізнавальну діяльність, яка супроводжує повсякденне життя й не обов'язково є цілеспрямованою. У сучасних умовах формальна освіта поступово втрачає свою монополію на знання, адже вона вже не здатна давати стовідсоткову гарантію інтеграції на ринку праці. У свою чергу, неформальна та інформальна освіта все більше нарощує свій потенціал давати альтернативні форми навчання та додаткові навички, які можуть допомогти людям у пристосуванні до постійних трансформацій суспільства. Неформальна освіта та інформальна освіта, навпаки, пропонує більш гнучкий підхід до процесу навчання, забезпечуючи активну участь своїх учасників у формуванні програм навчання.

Першу згадку про «неформальну освіту» датують 1968 роком, коли це поняття було введено в книзі американського педагога й економіста Філіпа Кумбса під назвою «Світова освітня криза: системний підхід». В Європі перші формати неформальної освіти в їх сьогоднішньому розумінні з'явилися у Швеції, до речі, саме скандинавські країни досі вважаються лідерами європейського континенту у сфері неформальної освіти та освіти дорослих. Проблеми із розумінням важливості та ефективності неформального навчання призвели до декларування у 1996 році теми «освіти впродовж життя». Упродовж останніх двадцяти років питання неформальної освіти стали дуже актуальними в багатьох країнах. Такий інтерес пов'язаний із цілою низкою змін, які наразі відбуваються майже у всьому світі. На рівні економіки в результаті науково-технічної революції та зростання доходів населення європейські суспільства з індустріальних перетворюються на постіндустріальні суспільства знання, де домінуючим виробничим ресурсом є інформація. Саме компетентному використанню інформаційного ресурсу сьогодні відведена особлива роль в освіті дорослих. Ця освіта часто розглядається крізь призму інституційних форм – аналізують зміст і роль зазначених видів освіти в процесі неперервної освіти людини. Окремі науковці, організації та товариства наголошують на важливості неформальної освіти, особливо для людей старшого віку. У зв'язку з цим постає питання щодо визнання неформальної освіти на рівні з освітою формальною. Таким чином,

усі названі аспекти політичного, економічного та соціального розвитку суспільства ведуть до того, що неформальна освіта не тільки підтверджує своє право на існування в сучасному світі, але й поступово стає його невід'ємним регулятивним складником. Саме словосполучення «неформальна освіта» наштовхує на думку, що це поняття з'явилося та існує в певному протиставленні до формальної освіти. Теоретики і практики неформальної освіти сходяться на думці, що неформальна освіта не має замінювати формальну освіту, а створена доповнювати її. Методологія та засади неформальної освіти формують у педагогів активну життєву позицію, учасники самостійно визначають свої потреби й активно шукають рішення, навчаються практично і мають в основі реальні потреби, самостійно визначають навчальні потреби і оцінюють здобуті компетенції і знання. До неформальних організацій можна віднести, наприклад, різні аматорські об'єднання, клуби авторської та аматорської пісні, молодіжні організації, групи оздоровчо-духовних систем [3].

Третій період (1991 – 2016 рр.) ознаменовано як період формування і становлення національної системи освіти та професійного розвитку педагогів у системі освіти дорослих і започаткуванням євроінтеграційного напрямку у професійному зростанні педагогів. Унаслідок трансформаційних змін у незалежній Україні відбулися масштабні перетворення в системі освіти дорослих. Україна стає центром професійного розвитку педагога, пошуку нових підходів у формальній освіті дорослих. З цієї точки зору науковий інтерес представляють дослідження І. Зязюна, В. Кудіна, В. Кременя, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, В. Олійника, Л. Сігаєвої, С. Сисоєвої, М. Скрипник, Т. Сорочан та ін. Українська держава чітко визначила орієнтацію на входження в освітній простір Європи.

Практичне застосування дослідження. Модернізація національної системи освіти дорослих починається з усвідомлення особливостей цієї системи. При навчанні дорослого учня у формальній та неформальній освіті враховується відповідний життєвий досвід, який використовується в процесі навчання. Зокрема, при проведенні тренінгів дослідники враховують такі особливості дорослих у процесі навчання: наявність у дорослих власної мотивації до навчання,

яка є детермінованою процесом навчання професійними, соціальними, побутовими й тимчасовими чинниками; наявність певних навчальних стереотипів унаслідок попереднього досвіду, які можуть сприяти чи заважати новому навчанню. Серед навчальних методів особливої уваги заслуговують: мозкова атака, групи короткого обговорення, вивчення конкретних ситуацій, експерименти, ігрові ситуації (ділові ігри), семінари та інше. Для забезпечення мобільності змісту освіти дорослих вона має володіти властивістю відкритої системи, а її організаційні форми передбачають неперервне коригування навчальних програм, планів з урахуванням змін у соціально-економічній та політичній ситуації країни. Формальна і неформальна освіта має ґрунтуватися на трьох важливих засадах: вчитися в дії, вчитися взаємодіяти, вчитися учитися. Вчитися в дії – цей принцип означає отримання різних вмінь під час практичної діяльності. Принцип вчитися учитися цей принцип передбачає отримання навичок пошуку та обробки інформації, а також вмінь аналізувати власний досвід та отримувати з нього живі знання. Дорослі люди не вміють самостійно навчатися та не цінують величезний потенціал нових знань та вмінь, який ховається в них самих. В неформальній освіті учасники отримують як мотивацію, так і інструменти для самостійного навчання протягом усього тренінгу. Одним із центральних методів неформальної освіти є дослідження [6].

Неформальна освіта, які доповнює формальну освіту, забезпечує освоєння тих умінь і навичок, які необхідні для соціально та економічно активного громадянина країни. Зміст освітніх програм неформальної освіти, форми їх засвоєння і тривалість навчання за зазначеними програмами визначаються навчальними закладами та установами освіти дорослих (освіти впродовж життя), фізичними особами, що надають освітні послуги, та споживачами освітніх послуг[2]. При цьому така освітня діяльність має бути структурованою, мати освітню мету, певні часові рамки, інфраструктурну підтримку і повинна відбуватися усвідомлено. Отримані знання, як правило, не сертифікуються, хоча і це є можливим. З першого погляду це визначення може справедливо видатися занадто громіздким. Однак воно включає багато вимірів та контекстів, які важли-

ві для об'ємного розуміння феномену неформальної освіти. Неформальна освіта є специфічною формою освіти, а саме: запланованим навчальним процесом, який має добровільний характер і відбувається поза офіційними інституціями освіти. Хоча регуляторів та стандартів у неформальній освіті значно менше, ніж, наприклад, у формальній, але вони існують. На думку розробників посібника для тренерів неформальної освіти «Ідеї, натхнення, рішення» [6] неформальна освіта – це освіта, що необов'язково має організований і систематичний характер, може здобуватися поза межами навчальних закладів (індивідуальні заняття під керівництвом тренерів, репетиторів, тренінги, короткотермінові курси, спрямовані на досягнення практичних короткострокових цілей). Неформальна освіта не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, часто не обмежується часовими рамками. Заклади чи організації, що займаються неформальною освітою, як правило, не присвоюють кваліфікацій і не здійснюють формального оцінювання навчальних досягнень учасників. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики й технології навчання.

Надзвичайно важлива інформальна освіта (самоосвіта), яка передбачає самоорганізацію здобуття педагогом певних компетенцій, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Можна стверджувати, що інформальна освіта – неорганізований, не завжди усвідомлений але цілеспрямований процес, що триває протягом усього життя людини. Фактично, це набуття необхідних знань, умінь і навичок у формі життєвого досвіду. Певною мірою інформальна освіта ототожнюється з соціалізацією, оскільки має всі засоби впливу на особу (соціальне середовище, ЗМІ, Інтернет, культурно-просвітницькі й розважальні заклади). Результат інформальної освіти – ознайомлення з культурними нормами, передача знань і набуття навичок. Інформальна освіта слабо піддається зовнішньому регулюванню адже може відбуватися навіть мимовільно, без певної мети.

Важливий документ може з'явитися в Україні, який підтвердить значення неформальної освіти. Так, в проекті Закону «Про освіту» підкреслюється, що кваліфікації та результати навчання, здобуті шляхом неформальної та інформальної освіти, можуть бути підтверджені та визнані в системі формальної освіти або інших випадках, передбачених законодавством України. А це означає, що в Україні мають розвиватися всі рівні освіти: формальна, неформальна та інформальна освіта.

Висновки. Таким чином, упродовж 1991 – 2016 рр. унаслідок трансформаційних змін у незалежній Україні відбулися масштабні перетворення у професійному зростанні педагога у системі освіти дорослих, які сприяли демократизації, деідеологізації, гуманізації та гуманітаризації освіти дорослих. Водночас було проголошено країною курсу на євроінтеграцію, що обумовило суттєві зміни в професійному розвитку педагога в освіті дорослих.

Здійснене науково-педагогічне дослідження дало змогу виявити тенденції професійного розвитку педагога в освіті дорослих в Україні середини XIX – початку XXI століття в її історичному розвитку.

На основі аналізу архівних, законодавчих, наукових джерел визначено періодизацію професійного розвитку педагога в освіті дорослих в Україні середини XIX – початку XXI століття. Аналіз наукової розробки професійного розвитку педагога в освіті дорослих показав, що впродовж історії нагромаджено чимало літератури, яка торкається різних аспектів цього складного явища. Всю сукупність наукових праць, дотичних до предмета дослідження, умовно розділено на дві групи: перша – загальнотеоретичні праці різних історичних періодів, які розкривають процеси формування педагогічних традицій в освіті дорослих; друга – сучасні історико-педагогічні дослідження професійного розвитку педагогів в освіті дорослих в Україні. Концептуальний аналіз професійного розвитку педагогів в освіті дорослих потребує дослідження в контексті історичних і сучасних тенденцій. Узагальнений огляд науково-педагогічної літератури переконує у значущості проблеми професійного розвитку педагогів у формальній, неформальній та інформальній освіті дорослих, дозволяє визначити ступінь

наукових розробок в світовій і вітчизняній науці, свідчить про актуальність вивчення досвіду й традицій минулого для сучасних освітніх процесів, водночас, дозволяє констатувати наявність нерозроблених в історико-педагогічній науці проблем щодо подальшого професійного розвитку педагогів у неформальній та інформальній освіті дорослих.

Список використаних джерел

1. Аніщенко О. Освіта дорослих як ресурс розвитку громадянського суспільства в Україні / Олена Аніщенко // Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму до Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (Київ, 4 – 6 листопада 2014р.) [колектив авторів].–К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М, 2015.—С.42 — 44.
2. Види неформальної освіти та їх роль у системі дорадництва [Електронний ресурс].– Режим доступу 02.03.2011:< <http://sg.dt-kt.net/Books/book-3/chapter-304/> >. – Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Громадсько політичні організації та рухи [Електронний ресурс].–Режим доступу 17.09.2010:< http://ebk.net.ua/Book/political_science/uriu_politologiya/part4/1104.htm >. – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Ключарев Г.А. Самообразование взрослых / Ключарев Г.А., Пахомова Е.И., Кофанова Е.Н. // Общественные науки: современность.– 2003. – No 4. – С.37 46.
5. Мельниченко Н.О. Законодавче регулювання формальної, неформальної та позаформальної освіти у деяких країнах - членах ЄС / Н.О.Мельниченко [Електронний ресурс].– Режим доступу 17.11.2010:< <http://sg.dt-kt.net/books/Book-3/chapter-304/> >. – Загол. з екрану. – Мова укр.
6. Трамбовецька Н., Оксана Іванік, Марта Гавінек – Дарагуля та інші. Ідеї, натхнення, рішення. Посібник для тренерів неформальної освіти. урядник Наталія Трамбовецька К. – 2015 р. 68 с. http://inshaosvita.Org/wpcontent/uploads/2015/05/Trainers_Handbook.pdf

7. Ушинский К. Воскресные школы. Письмо в провинцию.- СПб., - 1861.-
25с.